

Gömöri György

Egy életművész nagymonológja

Hadas Miklós–Zeke Gyula: Egy fölösleges ember élete

Beszélgetések Vázsonyi Vilmosmal

Nehéz írni egy olyan ember önéletrajzáról, akit nem csak személyesen ismertünk, de közeli barátunknak nevezhattünk. Amikor Vázsonyi Vilmos 2008-ban Svájcban az önkéntes halált, az ellenőrzött öngyilkosságot választotta, és e sorok írója az *Élet és Irodalomban* búcsúztatta, még azt hihette, elég jól ismeri régi barátját.

Végül is több mint hatvan éve ismertem és láttam Vilmost a legkülönbözőbb élet- és testhelyzetekben, budapesti belvárosi lakásában a pamlagon fekvő; izgatottan, a bölcsészkaron 1956-ban; tizenkét évvel később a Mátyás Pincében Budapesten; bécsi, majd párizsi emigrációban. Most viszont, hogy kézbe vehettem Vilmos beszélgetőkönyvnek álcázott nagymonológját, rájöttem, milyen keveset tudtam Vilmos családjáról, komplexusairól és arról, hogy mivel igazolta életformáját, a kulturált „oblomovi” életmódot. Első reakción erre a nagyon gazdag könyvre tehát a meglepetés volt, annak felismerése, hogy Vázsonyi Vilmosban nem csak remek beszélgetőtársat és nagyszívű barátot, hanem nemzedékem egyik legvilágosabb gondolkodóját és helyzetelemzőjét veszítettük el.

Zeke Gyula és Hadas Miklós először a nyolcvanas években Párizsban találkozott Vilmosmal, de mindkettőjüket hamarosan elbűvölte ennek a különleges embernek a széles körű tudása és személyes bája. Vázsonyi Vilmos, a hasonló nevű „nagy” Vázsonyi, az utolsó magyar király által kinevezett hajdani miniszter unokája ugyanis életművész volt, az volt az ambíciója, hogy kellemesen, és lehetőleg olyan kötöttségek nélkül éljen, mint egy állandó állás, munkahely, vagy egy hosszabb időre szóló párkapcsolat. Sőt: arra törekedett, hogy lehetőleg ne kelljen érdektelen vagy kellemetlen emberekkel találkoznia. Erről így vall a beszélgetőkönyvben: *„Életem egyik legfontosabb eleme volt, hogy csak olyan emberrel kelljen találkozni, akit szívesen látok.”* (386. o.) Hozzáteszi, hogy mivel iszonyodik a korai felkeléstől, 22 éves kora óta lényegében meg tudta valósítani, hogy addig alszik, ameddig akar. Mindezt nem rejti véka alá, már a könyv első fejezetében elmondja, példaképének két regényfigurát tart, Krúdy Gyula Rezeda Kázmérját, illetve Goncsarov Oblomovját. Lényegében ezért tekinti magát (a társadalom szempontjából) „fölösleges embernek”. De meglehet, aki a társadalom szempontjából „fölöslegesnek” tűnik, az azért nem „semmirekellő” – életmódjával Vilmos senkinek sem ártott. És sokakat szórakoztatott, s végül is olyan gondolatokat hagyott hátra, amelyek értékesebbek számos neves önéletrajzíró vallomásainál.

Rendkívül érdekesek Vázsonyi Vilmos családjára vonatkozó adatai és történetei. A „nagy” Vázsonyinak mindig is jó híre volt Magyarországon, mert Vilmos nagyapja még a Monarchia idején csinált szép karriert, és még balról sem lehetett rásütni a reakciósság bélyegét. Ráadásul az ifjú Vilmosról tudták, hogy apja, János országgyűlési képviselő volt 1944 előtt, akit a németek Dachauban hurcoltak, és aki a táborban elszenvedett nélkülözései és betegsége miatt halt meg nem sokkal a felszabadulás után. Emiatt Vilmos bizonyos védeltséget élvezett, kommunista meggyőződésű középiskolai osztálytársai nem jelentették föl antikommunista

kijelentései miatt, és 1956 után nagyrészt az apja haláláért kapott német jóvátételből élt, élhetett Nyugaton. De ebben a könyvben sokat mesél a család másik részéről, az anyai ágon rokon bajai-bácsbodrogi Milkóékról is. Különösen megkapó az a történet, ahogy a rendszerváltás után egy osztrák barátjával ellátogat Bajára és környékére, ahol az egyszerű emberek szívesen, igazi vendégszeretettel fogadják. Bár a rokonság nagy részét deportálták és kiirtották 1944-ben, Vilmos itt kicsit mégis hazatalál.

A félárvaság mögött, meglehetősen, egy szinte teljes lélektani árvaság lapul: korábban is tudtam, hogy Vilmos nem nagyon szerette zárkózott természetű édesanyját, de hogy ez az idegenségérzés milyen korán tudatosodott benne, az csak ebből a könyvből derül ki. Imádtá viszont német nevelőnőjét, Tettit, aki még 1945 után is visszajött egy időre a családhoz – tőle tanult meg kiválóan németül. Tetti volt az anyapótlék, ami annál is fontosabb lehetett, mert Vilmos apai nagyanja, akit minden jövedelmétől megfosztott a kommunista rendszer, 1949-ben öngyilkos lett. És bár Vilmosnak Magyarországon is voltak barátnői, gondolom, idegenben, német és francia lányokkal tudott igazán jó szerelmi, vagy csak szexuális kapcsolatot létesíteni. Vagyis rajongása Tettiért és a magányra való igénye hosszú távon meghatározta a másnemek iránti kapcsolatait. Ugyanakkor Vilmosnak – ahogy erre már korábban utaltam – számos férfi-barátja volt, Budapesten, Bécsben, Rómában és Párizsban, és ha ő egyszer barátjául fogadott valakit, az mindig számíthatott rá. Vagyis a gondnal felépített mestercevegő „kozopolita aranyifjú” szerepe mögött Vilmos alapvetően lojális volt mindenkihez, akit kedvelt, és sokáig szolidáris egy képzeletbeli, demokratikus Magyarországgal.

Amelynek lehetőségét 1956 csillantotta fel előtte. Ebben a könyvben beszámol arról, hogyan kezdődött a forradalom, és milyen hatással volt rá, hogy a szabad Egyetemi Ifjúság munkatársa lehetett (a lapot ez időben többedmagammal én szerkesztettem), de ebből az időből végül is Vilmos győri élményei bizonyultak meghatározónak. Győrben 1956. november negyediké után pár nappal nem volt életbiztosítás provokálni az orosz megszállókat, Vilmos mégis ezt tette. Zsigeri alapon, minden meggondolás nélkül. Persze letartóztatták, de egy tömeg, templomból mise után kitódulva, kiszabadította. Az oroszok átadták a „pufajkásoknak”, azok még nem voltak elegen ahhoz, hogy ellenálljanak a tömegnek, el kellett engedniük az ifjú lázadót. Ekkor, mondja Vilmos: „éreztem, hogy van hazám”. Aznap este egy katolikus vízűgyőr családja fogadja be olyan megértéssel és szeretettel, ami nagyon meghatja a zsidó származású budapesti polgárt és alkalmi forradalmárt. Aki ezek után elhagyja az országot és Nyugaton kezd új életet. És megjegyzi: ezt a magyarsággal való teljes azonosulást még egy alkalommal érezte: 1989-ben, Nagy Imre újratemetésén.

Politikailag Vázsonyi Vilmos rendkívül tisztán látott – amit a második világháború utáni Magyarországról, a magyar társadalom viselkedéséről mond az őt kérdezőknek, teljesen igaz. Ez a társadalom, amelyet áthatott és korrumpált a Horthy-rendszer konzervatív konformizmusa, képtelen volt a „gyázmunkára”, arra, hogy a német társadalomhoz hasonlóan feldolgozza élményeit és felelősségét a rendszeres emberirtásban. (A katolikus egyháznak ez a negatív magatartása volt Vilmos szerint az, ami olyan fiatalokat, mint például Tánzos Gábor, a Petőfi Kör későbbi főtitkára, 1945-ben az akkor még a baloldali koalícióban résztvevő kommunisták oldalára taszított.) Az általános magyar felelősségáthárításban sokaknak kapóra jött a kommunisták osztálygyűlöletet szító propagandája: a kisnyilasból viszonylag könnyen lett burzsujszűlölő, harcias MKP-tag. A könyv 242. oldalán hangzik el ez a fontos mondat: *„Számomra negyvenötötől fogva alapvető etikai elkötelezettség volt, hogy ne legyek hasonló a nácihoz, tehát ne legyek kommunista.”* Majd így folytatja. *„a kommunisták lényegileg ugyanazt csinálták, mint a náci.”* Kiemeltem egy szót, mivel elvben még egyet is lehetne érteni ezzel a kijelentéssel, ha nem cáfolná meg azt a gyakorlat, méghozzá éppen Vilmos saját sorsában. Ő koraérett polgárgyerekként hamis papírokkal egy keresztény családnál éli túl a nyilas terrort, itt a tét a puszta túlélés, függetlenül attól, milyen csalódást okoz csakhamar a gyerekeknek az óragyújtó-erőszakoskodó szovjet katonák viselkedése. Nyolc évvel később viszont, 1953 májusában Vázsonyi Vilmos (rossz „osztályhelyzete” ellenére) országos tanulmányi versenyt nyer történelemből, és így fölveszik a egyetemre, a jogi karra. Igaz, Sztálin ekkor már két hónapja nem él, változni látszanak az idők, de mégis. Vilmos persze nem lenne az, aki, ha nem

maradna ki az egyetemről – nem csak politikai okokból, de amiatt is, mert egyszerre két egyetemre szeretne járni, viszont azon belül bizonyos kötelező előadásokra egyszerűen nem jár. Így aztán szerintem érthető, hogy hiába vizsgázik jól, 1955 márciusában törlik mindkét egyetem hallgatóinak sorából (201. o.). Másfél évvel később viszont visszaveszik a bölcsészkarra, így ott éri október huszonharmadika.

Figyelemre méltó az is, amit Vilmos a magyarországi antiszemitizmusról mond, a többi között arról, hogy még egyetemi barátainál is milyen előítéletekbe, illetve kirekesztő beidegződésekbe ütközött. Én is jól ismertem azt a délszláv Vujicsics Sztójánt, akivel való társalgásában ez a téma Vilmosnak előjött, s megértem megdöbbenését, hogy még ez a jóra való ember is így gondolkodik. Vázsonyi Vilmos egyébként különbséget tesz az apartheid-antiszemita és a tömeggyilkos hajlamú antiszemita között. Gróf Teleki Pálról, aki (ez leveleiből kiderül) apartheid-antiszemita volt, például feltételezi, hogy ha megéri a 44-es német megszállást, ő is tiltakozik Eichmannék „végső megoldása” ellen. Ugyanakkor Vilmos személyes élményei ebben a tekintetben vegyesek, például azt mondja: „*én gyerekként Magyarországon egészen 1944. március 19-ig jól éreztem magam*” (132. o.), viszont apjának és neki is csalódást okozott a magyar tömegek passzivitása, amivel a német megszállásra reagáltak. Ha lett volna ellenállás, és Horthy korábban ébred fel az öt Klesheimben ért sokkból, talán meg lehetett volna akadályozni a vidéki magyar zsidó lakosság tömegeinek gyors deportálását és meggyilkolását.

Külön bája a Zeke–Hadas-beszélgetőkönyvnek az a fejezet, ahol Vilmos kifejti véleményét az ötvenhatos fiatal magyar emigránsok rohamos betöréséről a nyugati „nemi piacra”. Itt nemzeti különbségekre is rámutat, ti. hogy másképp kell fűzni a bűntudatos német és a kíváncsi francia lányokat, a naiv, de nem túl gátlásos skandinávokról nem is beszélve – ebben, úgy látszik, roppant tapasztalatra tett szert Vilmos a hatvanas-hetvenes években. Egyhelyütt megírja, hogy a nők közül nem a kifinomult ízlésű előkelő lányokat, hanem az alkatilag „népibb” típusúakat szerette, vagyis hogy így, ezeken a kapcsolatokon keresztül tért vissza „a néphez” – ez a szövege engem az ifjú Witold Gombrowiczra emlékeztet, aki nemesi eredetét és öröklött dekadenciáját a nép egyszerű leányaival folytatott nemi érintkezéssel próbálta ellensúlyozni.

Bár egy korábbi fejezet címe „Nyugaton”, ebből csak azt emelném ki, amit Vilmos a Kádár-rendszer Magyarországról mond, hogy az „*grosso modo kimaradt az életemből*”. Pontosabban az emigránsokon kívül Vilmos főleg a Nyugatra látogató írókkal találkozott, volt néha kapcsolatban Pilinszkyvel, Kormossal és Weöressel. És persze olvasta a legfontosabb szerzőket: Ottlikot, Esterházyt és Nádast. Egyébként Magyarországot nyolcvankilencig „elhessegette” magától, vagyis nem foglalkozott (egy kivétellel, a lengyel Szolidaritás melletti nyilatkozat aláírásán kívül) politikával. Ez viszont azt is jelenti, hogy bár 1989 óta nagyjából tudja, mi történik Magyarországon, nem egészen érti a rendszerváltás utáni folyamatokat és társadalmi változásokat. Igazából, mint egész élete folyamán, ekkor is az irodalom, a zene és a képzőművészet érdekli, meg az utazás. Utóbbi inkább Európára korlátozódik, jöllehet valahol Vilmos azt mondja, járt Amerikában, ez legjobb tudomásom szerint nem felel meg a valóságnak.

A könyv utolsó fejezete már azt jelzi, Vilmost nem csak a saját, elhatalmasodó betegsége aggasztja, hanem az is, ami körülötte a világban történik. Az ifjabb Bush elnökségét hajlandó „*az elit elprolisodásának*” betudni, egyszerűen gyűlöli az eltömegesedést és a Nyugaton is elég gyakori futballhuliganizmust, ami szerinte „*bejön a belvárosba*”. És Vilmos csalódott, nagyon csalódott a magyar állam magatartásában, amelyik 1990 után nem kárpótolta igazán sem a vészkorszakban kiraboltszidó polgárságot, sem a kommunizmus kisajátított áldozatait. Szerinte amióta Magyarország szuverén állam, felelős nemcsak azért, amit tett, hanem azért is, „*amit nem tett meg*”. Valószínűleg ebben is van igazság, de nehéz elképzelni, az 1990-ben hatalomra került MDF ebben a vonatkozásban mit tehetett volna jobban egy súlyosan eladósodott és a rendszerváltásra igazából kevésbé felkészült országból.

(Balassi Kiadó, Budapest, 2012)